

DOI 10.47315/archives2020.323.133

УДК 82-6«1949»:026(=161.2)(44-25):341.215.4-054.72(=161.2)(4)с

Марина Палієнко,

докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

**ЛИСТИ МИКОЛИ БИТИНСЬКОГО
ДО ІВАНА РУДИЧЕВА (1949 р.) ЯК ДЖЕРЕЛО
З ІСТОРІЇ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО
ТА СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЄВРОПІ**

Анотація. Мета публікації – актуалізувати джерельну інформацію листів відомого українського громадсько-політичного діяча, геральдиста, митця Миколи Битинського (1893–1972), адресованих Івану Рудичеву і виявлених під час упорядкування архівного розсипу в Українській бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі. **Методологія дослідження** включає послідовне застосування принципів історизму, об'єктивності, всебічності вивчення історичних джерел, системного і міждисциплінарного підходів. Аналітико-синтетичне вивчення листів передбачає виявлення та аналіз різних пластів джерельної інформації, уможливило не лише встановлення важливих фактів біографії автора, але й розширює знання про наукову та культурну діяльність української еміграції. Застосування методу компаративістики дало можливість критично проаналізувати та співвіднести інформацію, почерпнуту з документів українських і зарубіжних архівів. **Наукова новизна.** Листи М. Битинського є автографами, створеними у період перебування митця в таборах переміщених осіб у Німеччині. Публікуються вперше, мають значну історичну та інформаційну цінність. Містять відомості про життя митця у перші повоєнні роки, характеризують його участь у заснуванні Української родовідної установи, відновленні діяльності Українського воєнно-історичного товариства. З листів отримано важливу інформацію про долю особистого архіву та праць М. Битинського у роки Другої світової війни, зокрема, щодо «Альбому уніформ українського війська доби Визвольної боротьби», над яким митець тривалий час працював на замовлення Української бібліотеки імені Симона Петлюри. **Висновки.** Введення зазначених листів М. Битинського до наукового обігу значною мірою розширює історичні знання про діяльність української політичної еміграції у міжвоєнний період в Європі, перебування та науково-організаційну працю українців у перші повоєнні роки в таборах переміщених осіб у Німеччині. Актуалізована джерельна інформація сприятиме дослідженню біографії М. Битинського, а також проблем української геральдики, символі-

© М. Палієнко, 2020

ліки, уніформології, реконструкції низки архівних, музейних та бібліотечних зібрань зарубіжної україніки.

Ключові слова: Микола Битинський; Іван Рудичів; Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі; листування; українська еміграція; зарубіжна архівна україніка.

Микола Битинський, фото, 1947 р.
ЦДАВО України. Ф. 5235. Оп. 1.
Спр. 2111. Арк. 37.

Микола Битинський та Іван Рудичів – яскраві, неординарні постаті у сузір'ї діячів українського національного відродження XX ст. М. Битинський (1893–1972) – військовий та громадський діяч, геральдист, вексилолог, митець, автор цілої низки українських відзнак і символів, поетичних, історичних та художніх творів; І. Рудичів (1881–1950) – громадсько-політичний діяч, правник за фахом, журналіст, один із фундаторів та перший директор Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Обидва були активними учасниками українських визвольних змагань 1917–1921 рр., брали участь у збройній боротьбі за національну державність, на початку 1920-х років були змушені покинути українські терени та в складних умовах еміграційного життя продовжувати громадську і культурну працю, плекати національні культурні цінності. Різні за долею, обраним фахом, вони були близькі за життєвими цінностями, сприйняттям та творенням українського світу.

Життєва доля і творчий спадок М. Битинського та І. Рудичева вже привертала увагу дослідників українського національного руху, політичної та культурної діяльності української еміграції. Одним із перших, хто звернувся до біографії М. Битинського, був його довголітній друг і однодумець, відомий громадсько-політичний та військовий діяч Василь Филонович, який опублікував коротку передмову, своєрідні «штрихи до портрету» у збірнику поетичних творів М. Битинського «Сузір'я лицарів», що побачив світ невдовзі після його смерті¹.

Життєвий шлях М. Битинського був дуже складним та звивистим – походзячи родом із Поділля (м. Літин), він пройшов фронти Пер-

¹ Филонович В. Микола Битинський // Битинський М. Сузір'я лицарів: Зібрані твори. Торонто, 1975. С. 7–8.

шої світової війни, брав активну участь у Визвольних змаганнях 1917–1921 рр., а після цього, як і тисячі вояків Армії УНР, був змушений покинути рідні терени і торувати життєвий шлях на чужині, спочатку в умовах інтернування в таборах у Польщі, згодом – у Чехословаччині, Німеччині, Канаді. Проте все життя він плекав у серці українські ідеї та національні цінності, докладав великих зусиль для відновлення незалежності України. І тільки після 1991 р. ім'я і творча спадщина М. Битинського почали поступово повертатися на Батьківщину, інтегруватися у вітчизняний історіографічний простір. Першими з'явилися короткі біографічні гасла в енциклопедичних виданнях, зокрема, в «Енциклопедії історії України» (авт. Ю. Савчук та Л. Шпильова)².

У 2006 р. на сторінках «Українського археографічного щорічника» О. Кучеруком було опубліковано розлогий біографічний нарис, присвячений М. Битинському³, який згодом побачив світ у незначною мірою зміненому вигляді у «Наукових записках Національного університету «Острозька академія»»⁴. До позитивних сторін згадуваної праці слід віднести вдалу спробу автора показати багатогранність таланту М. Битинського, висвітлити основні віхи його життя і творчості. Водночас зауважимо, що науковий апарат статті, посилання на використані в ній архівні джерела не дають можливості відповідним чином ідентифікувати документи М. Битинського у складі фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Так, дослідник у статті неодноразово посилається на справу 2113 фонду 4018 ЦДАВО України. Проте зазначений фонд («Український національний музей-архів при Українському інституті громадянства у Празі») має лише один опис, що включає 99 справ. Основний масив документів М. Битинського у ЦДАВО України відклався серед паперів В. Филоновича у Ф. 5235 «Уряд Української Народної Республіки в екзилі». Вони частково використані у згаданій вище публікації. Принагідно зазначимо, що ціла низка справ Ф. 5235, що стосуються М. Битинського, була залучена до аналізу О. Подобєд у процесі вивчення культурного життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України в Німеччині у повоєнний період⁵.

² Савчук Ю. К., Шпильова Л. М. Битинський Микола // Енциклопедія історії України. Київ, 2003. Т. 1. С. 255.

³ Кучерук О. Микола Битинський – геральдист, історик, митець // Український археографічний щорічник. Київ, 2006. Вип. 10/11. С. 398–419.

⁴ Кучерук О. Микола Битинський: геральдист, художник, поет // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Історичні науки. 2007. Вип. 9. С. 237–251.

⁵ Подобєд О. А. Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині у другій половині 1940-х рр.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Подобєд Олена Андріївна; Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2018. С. 45, 169–171.

Водночас зауважимо, що до цього часу багатогранна діяльність М. Битинського у галузі геральдики, сфрагістики, вексилології, уніформології, інших спеціальних історичних дисциплін, його внесок у розвиток українського зображального мистецтва не знайшли належного відображення у наукових дослідженнях, обмежуються лише окремими згадками та сюжетами і потребують поглибленого вивчення на основі комплексного аналізу творчого доробку та архіву митця. Однак, документальна спадщина М. Битинського розпорошена по архівах України, Канади, США, Росії, Франції і на сьогодні залишається не введеною до наукового обігу. Серед поодиноких документальних публікацій слід згадати звернення Ю. Мицика та Ю. Горбач до епістоляріїв митця у контексті вивчення творчої спадщини І. Огієнка (митрополита Іларіона) та здійснену ними публікацію листів М. Битинського до митрополита⁶.

Діяльність І. Рудичева в українській історіографії аналізувалася передусім крізь призму його внеску у створення та розбудову Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Зокрема, цим аспектам було присвячено біографічні нариси Т. Пустовіт та Л. Наконечної⁷, М. Палієнко⁸, монографічне дослідження Я. Йосипишин та М. Палієнко «Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів»⁹, у додатках до якого було вміщено спогади І. Рудичева «Як це було» про опечатування та вивезення бібліотечного зібрання нацистами до Берліна. У 2013 р. краєзнавцем Я. Матросовим були опубліковані біографічні нариси про І. Рудичева, що частково ґрунтувалися на документах із родинного архіву автора¹⁰.

⁶ *Мицик Ю.* Листи М. Битинського до митрополита Іларіона (Огієнка) за матеріалами канадських архівосховищ // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2005. Т. 41: Історичні науки. С. 83–87; *Горбач Ю.* Микола Битинський та його листи до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського: зб. праць. Київ, 2008. Т. 16. С. 462–473.

⁷ *Пустовіт Т., Наконечна Л.* Іван Рудичів – перший директор Української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доп. та повідомл. Міжн. наук. конф. 25-26 серпня 1995 р. Львів, 1996. С. 375–382.

⁸ *Палієнко М.* «Був вірний Петлюрі, є і залишаюся...» (діяльність Івана Рудичева на посаді директора Української бібліотеки імені Симона Петлюри у Парижі) // Студії з архівної справи та документознавства. 2005. Т. 13. С. 192–198.

⁹ *Йосипишин Я., Палієнко М.* Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі в світлі джерел та спогадів. Київ; Париж, 2006. 123 с.

¹⁰ *Матросов Я. М.* Іван Рудичів: від Полтави до Парижа: документально-історичні нариси. Дніпропетровськ, 2013. 142 с.; *Його ж.* Біографія Івана Опанасовича Рудичіва – політика, публіциста, творця Української бібліотеки-музею імені С. Петлюри в Парижі // Українська біографістика. 2013. Вип. 10. С. 212–240.

Метою цієї публікації є актуалізація інформаційного потенціалу листів М. Битинського, адресованих І. Рудичеву і виявлених авторкою під час упорядкування архівного розсипу в Українській бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі у 2016 р. Йдеться про 5 листів, написаних митцем у період від 19 січня до 19 квітня 1949 р., коли він перебував у таборах переміщених осіб в американській зоні окупації Німеччини.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності, всебічності вивчення історичних джерел. Листи як об'єктивно-суб'єктивний феномен відбивають певну об'єктивну реальність, але крізь призму її суб'єктивного бачення автором джерела. Аналітико-синтетичне вивчення листів передбачає виявлення та аналіз різних пластів джерельної інформації (прямої, опосередкованої, латентної), уможливує не лише встановлення важливих фактів біографії автора, але й розширює наші знання про канву подієвої історії. Джерелознавче вивчення епістоляріїв дає можливість дослідникам наблизитися до розуміння внутрішнього світу автора, його психологічного та емоційного стану і таким чином більш цілісно відтворити досліджувану добу та місце в ній особистості. Отже, унікальна інформативна цінність листів полягає в розкритті внутрішніх чинників, відбитті атмосфери повсякдення, міжособистісних стосунків автора.

Працюючи упродовж багатьох років над вивченням колекцій діячів української еміграції, авторка неодноразово зустрічала автографи М. Битинського у зібраннях різних українських інституцій, як в самій Україні, так і за кордоном. Під час дослідження процесу формування та переміщення «празьких архівів» української еміграції міжвоєнного періоду вдалося виявити документи митця у складі колекцій Українського національного музею-архіву, що існував при Українському інституті громадознавства у Празі, Українського історичного кабінету, Музею визвольної боротьби України у Празі. Через складну повоєнну долю цих зібрань документи М. Битинського були розпорошені між архівосховищами Києва, Праги, Москви і сьогодні наявні у фондах вже згаданого ЦДАВО України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки ЧР у Празі, Російського державного військового архіву у Москві.

Вивчення діловодного архіву першого українського музейно-архівного осередку в Празі, що нині зберігається у фондах ЦДАВО України (Ф. 4018), дало можливість встановити факт передавання М. Битинським документів до зібрання Українського національного музею-архіву в Празі (УНМА) у 1928–1930 рр.¹¹ Зокрема, було встановлено, що у музейному відділі УНМА зберігалася збірка графічних творів М. Би-

¹¹ Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ, 2008. С. 120–121.

тинського «Українське військо – уніформи і відзнаки військових частин», яка нараховувала 76 робіт.

Розуміючи значущість ролі музеїв та архівів у збереженні історичної пам'яті про події Визвольних змагань 1917–1921 рр., М. Битинський регулярно передавав власні малюнки й гравюри, а також фотографії, плакати, мапи, часописи також до фондів Музею визвольної боротьби України в Празі, про що свідчить «Алфавітна книга обліку надходжень документів і матеріалів від діячів української еміграції та українських організацій до МВБУ», що нині зберігається у ЦДАГО України¹².

Сьогодні зібрання «еміграційної» україніки у фондах українських архівів і бібліотек дають можливість дослідити життєвий шлях та діяльність М. Битинського у міжвоєнний період, зокрема, перебування з кінця 1920 р. у таборах інтернованих вояків Армії УНР на теренах Польщі – в Олександрові Куявському, згодом – у Щипіорно, де він був начальником культурно-освітнього відділу 6-ї Січової стрілецької дивізії, викладав історію України, малювання, креслення, історію мистецтва на курсах українознавства, в українській реальній школі та малярській студії, брав участь у таборових виданнях «Нове життя», «Український сурмач», «Стрілець» та ін., писав перші історично-публіцистичні нариси, підготував брошуру-посібник «Наша Батьківщина – Україна»¹³. Після ліквідації таборів переїхав 1923 р. до Праги, де студіював історію та літературу в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, а також поринув у громадське життя. Разом із В. Филоновичем у 1929–1938 рр. М. Битинський редагував у Празі журнал військово-громадської думки «Гуртуймося», друкував на його шпальтах статті з історії Визвольних змагань, фалеристики, вексилології, а також поетичні та графічні твори¹⁴. У цьому виданні яскраво проявилася багатогранність творчої особистості М. Битинського-митця – ним була створена обкладинка журналу, виготовлені численні заставки та ілюстрації; крім того, тут були опубліковані його поетичні твори, присвячені подіям та героям Визвольних змагань. Також на шпальтах «Гуртуймося» з'явилася низка статей М. Битинського з питань української символіки.

Водночас М. Битинський брав участь у діяльності Українсько-го воєнно-історичного товариства, на сторінках періодичного органу

¹² ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 269. Оп. 1. Спр. 458. Арк. 2–3.

¹³ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади і управління України). Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2113. Арк. 44–45.

¹⁴ Битинський М. Українське вояцтво на культурно-освітньому фронті // Гуртуймося. 1932. Ч. 9. Травень. С. 35–42; *Його ж.* Військові відзнаки Української Національної Армії // Там само. С. 47–53; *Його ж.* Во ім'я Вірності, Чести і Слави (у 15 річницю Зимового походу) // Там само. 1935. Ч. 1(13). Січень-березень. С. 1–5 та ін.

якого «За Державність» публікувалися його графічні твори, малюнки прапорів, уніформ українського війська. Митець активно працював над геральдичними проектами, розробляв українську державну символіку, зокрема проекти соборного герба України, гербів українських земель, печаток, прапорів, відзнак, створив емблеми для низки українських еміграційних установ та організацій, заставки й обкладинки для книг. Одним із найбільших здобутків М. Битинського у цей період стало розроблення проекту відзнаки «Хрест Симона Петлюри» – нагороди, що була встановлена наказом Головної Команди Військ і Флоту УНР на честь Головного Отамана С. Петлюри та затверджена Президентом УНР в екзилі А. Лівицьким 22 травня 1933 р.

Отже, празький період життя і творчості М. Битинського був надзвичайно насиченим, характеризувався активною участю у діяльності громадських організацій, творчих об'єднань (у т. ч. Союзу українських журналістів і письменників у Празі), видавництва, створенням гербів, символів, відзнак, художніх образів, публіцистичних та історичних творів.

Важливий ключ для розуміння масштабів творчості митця у празький період дає відкриття, здійснене в кінці 1990-х років чеськими дослідниками у фондах Слов'янської бібліотеки Національної бібліотеки ЧР у Празі. Серед понад 1000 творів українських митців, що належали до міжвоєнного зібрання Музею визвольної боротьби України (МВБУ) у Празі, а по закінченню Другої світової війни потрапили до підвалів Клементинуму, були виявлені та атрибутовані понад 100 робіт М. Битинського, у т. ч. рисунки та акварелі, створені у період перебування митця у таборах інтернованих у Польщі, а також згодом – під час навчання та роботи у Празі. Відома дослідниця українського мистецького середовища у міжвоєнній Празі О. Пеленська атрибутувала у зібранні *Слов'янської бібліотеки 108 творів М. Битинського*, серед яких були малюнки, етюди до картин, ескізи ікон, проекти книжкових обкладинок, заставок, а також пам'ятників, цивільних споруд у таборах, відзнак, одностроїв, знамен і хоругв українського війська, підготовчих матеріалів до його 3-х альбомів: «Альбом гербів українських земель», «Альбом уніформ українського війська доби Визвольної боротьби 1917–1921 рр.», «Альбом гербів українських гетьманів». Всі вони першопочатково належали до колекції МВБУ у Празі¹⁵.

Серед творів М. Битинського, зазначених О. Пеленською у книзі «Український портрет на тлі Праги», були цикли «Армія УНР в інтернації» (1922 р., акварелі, малюнки олівцем, змішана техніка), етюди до картин, проекти гербів, книжкових обкладинок, оголошень, запрошень на свята, академії, заставки до титульної сторінки журналу «Гуртуй-

¹⁵ Пеленська О. Український портрет на тлі Праги: Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехо-Словаччині. Нью-Йорк–Прага, 2005. С. 122–128.

мося», присвяченого Зимовому походу (1934 р.), а також етюд «Крути», виготовлений М. Битинським для журналу «Гуртуймося» (1934 р.), «Державні відзнаки України» (комплект у папці з 5-ти аркушів), «Історичний герб України», літографія «Симон Петлюра» тощо.

Картини та малюнки М. Битинського, а також окремі його листи були представлені у міжвоєнний період й у зібранні *Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі*. М. Битинський підтримував сталий зв'язок із цим культурним осередком унерівської еміграції, листувався з директором Бібліотеки І. Рудичевим. Епістолярний діалог двох українських діячів розпочався у 1930-х роках, коли М. Битинський працював над підготовкою альбому уніформ українського війська та картиною «Базар», згодом він був перерваний виром подій Другої світової війни та відновився по її закінченню, коли М. Битинський перебував у таборах переміщених осіб.

Листи М. Битинського до І. Рудичева, які пропонуються увазі читачів, є надзвичайно інформативним історичним джерелом. Вони містять цінні відомості про життя митця у перші повоєнні роки, характеризують його діяльність та творчі плани. Як відзначалося вище, епістолярії датовані 1949 р. (4 листи та листівка); всі вони є рукописними оригіналами. Листи-відповіді (відпуски листів) І. Рудичева у бібліотечному зібранні не відкладися, тому відтворення цілісного епістолярного діалогу залежатиме від віднайдення його листів та актуалізації їхньої інформації, опрацювання особового архіву М. Битинського та фонду Українського воєнно-історичного інституту в Військово-історичному музеї і архіві Української вільної академії наук (УВАН) у Канаді, архівних збірок українці у США, зокрема, архівів Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) та УВАН у Нью-Йорку, Українського музею та бібліотеки у Стемфордї тощо.

Як уже зазначалося, у перші повоєнні роки М. Битинський перебував у таборах переміщених осіб в американській зоні окупації Німеччини – в Баварії у Бад-Кісінгені та Ашаффенбурзі (1945–1947 рр.), згодом – у Байройті, Майнц-Кастелі (земля Гессен), в Еттлінгені та Пфорцгаймі (земля Баден-Вюртемберг)¹⁶. У таборах він продовжував активно займатися викладацькою, культурно-освітньою та науковою діяльністю. Так, документи ЦДАВО України свідчать про те, що М. Битинський був членом Української родовідної установи, Спілки українських журналістів на чужині, викладав всесвітню історію та історію України, археологію, малювання та креслення у таборових середніх школах, а також на курсах українознавства. З 1 жовтня 1948 р. до 31 травня 1950 р. він був викладачем Української реальної гімназії у таборі у м. Еттлінген і «залишив її у зв'язку з ліквідацією табору»¹⁷.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 5235, Оп. 1. Спр. 2113 (аркуш без пагінації).

¹⁷ Там само. Спр. 2111. Арк. 48.

Ч. 285/49/12.
Num.

Авгсбург, дня 16. VII 1949
Augsburg

in Secondary School
in Eßlingen
in Eßlingen
Українська гімназія

М. Битинський (M. Bytynskyj)

на протязі еміграційного періоду в Німеччині від 1945 р.
during the period of emigration in Germany since 1945 has
працював в таких школах: Середніх:
been working in such schools: of Secondary:

в	Aschaffenburg	як	учитель	від	20.11.1945	до	28.11.1947
in		as	teacher	since		till	
в	Bayreuth	як	учитель	від	1.11.1947	до	15.11.1948
in		as	teacher	since		till	
в	Mainz-Kastel	як	учитель	від	27.11.1948	до	15.11.1949
in		as	teacher	since		till	

Складено по документах.

Відділ Культури й Освіти свідчить, що Пан(и)
The Department of Culture and Education certifies that Mr(Mrs)

М. Битинський (M. Bytynskyj)

народжен(и) дня 24. XI. 1893
born on

в Літин-Україна працює як учитель
in Lutyn-Ukraine is working as teacher
Української гімназії
of the Ukrainian Secondary school

Керманч
Відділ Культури й Освіти
Chief of Department
Culture and Education

Референт
середнього й народ.
шкільництва
Manager of Secondary
and Primary Schools

Секретар
Secretary

Директор

Посвідчення, видане М. Битинському в Авгсбурзі 16 липня 1949 р.,
із зазначенням шкіл, у яких він викладав на протязі еміграційного періоду
в Німеччині від 1945 р.
ЦДАВО України. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2111. Арк. 47.

Що стосується І. Рудичева, то він також відновив працю в Українській бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі, яка поступово відроджувала свою діяльність після трагічних подій Другої світової війни, коли її зібрання були вилучені та вивезені нацистами до Третього Райху, а згодом захоплені та переміщені в якості «воєнних трофеїв» до радянських спецховищ. Після отримання дозволу паризької префектури на відновлення діяльності Українська бібліотека була відкрита для читачів у квітні 1946 р. у невеличкому приміщенні за адресою: 24, рю де ля Глясьєр (24, rue de la Glacière) у 13-му окрузі Парижа. І. Рудичів регулярно відвідував Бібліотеку, хоча з огляду на стан здоров'я здебільшого перебував поза межами Парижа, мешкаючи в Українсько-грузинському притулку для літніх людей в Абондані.

Стиль листів М. Битинського дружній та образний, їх композиційний зміст зумовлений емоційним станом діяча, а також інтертекстуальністю, оскільки автор звертається до різних сюжетів та подій, що відбувалися у житті представників української еміграції, які опинилися по Другій світовій війні в таборах переміщених осіб у Німеччині. Листам М. Битинського також притаманна ретроспекція – звернення до подій попередніх років, тому вони важливі для вивчення не лише періоду існування таборів переміщених осіб (Ді-Пі), але й для дослідження громадської та культурної діяльності української еміграції у 1920-х – 1930-х роках, долі українських зібрань у роки Другої світової війни.

Перший лист М. Битинського датується 19 січня 1949 р. Він написаний у відповідь на лист І. Рудичева, оскільки розпочинається словами вдячності за привітання з Новим роком і Різдвяними Святами. У свою чергу М. Битинський бажає І. Рудичеву здоров'я, щастя і сповнення «всіх золотих мрій і надій». З душевним болем він реагує на повідомлення про вивезення нацистами бібліотечного зібрання, називаючи це пограбування *«невіджалуваною втратою»* для української історії та культури. Справедливо наголошує на тому, що український народ вже впродовж віків несе значні культурні втрати, пов'язані з переміщенням та пограбуванням культурних цінностей. Особливо масштабними були втрати для української культури під час Другої світової війни. М. Битинський згадує, що у Празі пропали найцінніші зібрання Музею визвольної боротьби України та Українського історичного кабінету, який діяв при Міністерстві закордонних справ ЧСР. Це було для нього особливо болісним, оскільки він активно долучався до поповнення їхніх колекцій, а у 1939–1942 рр. працював у Музеї визвольної боротьби України і навіть після вимушеного виїзду у 1942 р. із Праги до Берліна на примусові роботи, допомагав музею у зборі коштів (про що свідчить «посвідка вдячності», видана М. Битинському 21 березня 1944 р. за підписами голови товариства А. Яковлева та директора МВБУ Д. Антоновича)¹⁸.

«Посвідка вдячності», надіслана М. Битинському за допомогу у збиранні коштів для Музею визвольної боротьби України в Празі, 21 березня 1944 р.

ЦДАВО України. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2111. Арк. 19.

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2111. Арк. 19.

Згадуваний лист до І. Рудичева підтверджує поінформованість М. Битинського про те, що не лише празькі українські архіви, але й зібрання Української бібліотеки імені Симона Петлюри потрапили у «руки червоних», тобто були вивезені до СРСР.

З листів дізнаємося важливу інформацію щодо долі особистих документів та творів самого М. Битинського. Він, зокрема, повідомляє І. Рудичеву, що, перебуваючи наприкінці війни у Берліні, не мав змоги врятувати власні речі у Празі. Дружина митця, яка спішно покидала Прагу, частину його речей спалила, а частину залишила «на схованку у чехів», проте він всі ті речі вважав втраченими. Між ними він називав рукописи власних геральдичних праць, окремі геральдичні збірки, виписки, замітки, бібліографічні картки тощо. Зокрема, у листі фігурували назви рукописів «Державні символи й емблеми України» та «Українські державні, національні та військові знамена і прапори». Причому М. Битинський уточнював, що частину рукописів було передано на зберігання Є. Вировому та проф. Р. Смаль-Стоцькому, але подальша їх доля залишалася для митця невідомою. За образом висловом митця, результати його творчих пошуків та наукових студій за два міжвоєнні десятиліття *«розвіялись, як дим»*. Останнє, безумовно, викликало у нього депресію і творчу кризу.

Проте, будучи сильною, творчою особистістю, М. Битинський із часом почав поступово повертатися до активної праці. Так, у листах до І. Рудичева він писав про те, що вже почав працювати «повною парою» як в мистецькій, так і в геральдичній сферах. При цьому він неодноразово згадував про проблеми, що супроводжували науковців та митців у таборових умовах, передусім – відсутність доступу до документальних і літературних джерел та бібліотек. Зокрема, у листі від 19 січня 1949 р. він підкреслював: *«Особливо тяжко працювати науково без джерел, без книжок, без бібліотек, так це і в таборових умовах»*¹⁹. М. Битинський намагався відтворити свої твори по пам'яті, але розумів, що такі «репліки», нові варіанти є недосконалими у порівнянні з оригіналами.

Відзначимо, що у повоєнний період М. Битинський активно продовжував на науковому та практичному рівнях розробляти проблеми геральдики, вексилології, уніформології, інших спеціальних історичних дисциплін. У цей час він долучився до співпраці в Українській родовідній установі, що постала 1946 р. з ініціативи українських науковців, які перебували у таборах переміщених осіб у Німеччині (найактивнішу роль в організації її діяльності відіграли Є. Архипенко, М. Битинський, М. Міллер, О. Оглоблин, В. Сенютович-Бережний), і була покинана не лише проводити генеалогічні студії, але й розвивати традиції

¹⁹ Лист М. Битинського до І. Рудичева (19 січня 1949 р.) // Архів Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Ф. 10.2. Арк. 2.

українських родин, сприяти об'єднанню українського народу й плеканню національних цінностей²⁰.

М. Битинський активно співпрацював у журналі «Рід та Знамено», друкуючи на його шпальтах статті і замітки з проблем української вексилології, символіки, геральдики, а також малюнки уніформ та відзнак українського війська, проєкти геральдичних символів. Цей періодичний орган був заснований 1947 р. українськими науковцями та культурними діячами, які перебували у таборі для переміщених осіб поблизу Франкфурта-на-Майні. Загалом побачило світ 4 його випуски, що були відтворені циклостилем у незначній кількості примірників. М. Дмитрієнко та О. Ясь, які вперше проаналізували внесок часопису у розвиток еміграційної історіографії та спеціальних історичних дисциплін, вказували на те, що жодний його примірник не містив у вихідних даних прізвищ видавця чи редактора, тому, на їхню думку, видавався колегіально²¹. Водночас М. Битинський у листі до І. Рудичева від 19 січня 1949 р. зазначав, що часопис видавався Є. Архипенком²². У свою чергу, на вагомій ролі Є. Архипенка у заснуванні та діяльності Української родовідної установи наголошував й О. Мазепа у статті «Українські геральдичні та генеалогічні інституції DP-періоду»²³.

М. Битинський був одним із найактивніших авторів журналу – вже у першому його числі він опублікував статтю «Українські державно-національні відзнаки», «Правильник для будови українських родових знамен»; ймовірно М. Битинському належить також замітка «Хибне зображення знамена», підписана криптонімом Б-й²⁴. У четвертому номері журналу побачив світ нарис М. Битинського «Знамена українських гетьманів» з 16-ма авторськими малюнками²⁵. У жовтні 1947 р. М. Битинський разом із М. Міллером, В. Сенютовичем-Бережним, Я. Рудницьким та іншими відомими діячами й науковцями взяв участь

²⁰ Див. докл.: Мазепа О. Українські геральдичні та генеалогічні інституції DP-періоду // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Серія «Історичні науки». 2015. Вип. 23. С. 103–108.

²¹ Див. докл.: Дмитрієнко М. Ф., Ясь О. В. Часопис «Рід та Знамено» і його внесок у розвиток української еміграційної історіографії // Бібліотечний вісник. 1997. № 1. С. 32–37; Ясь О. В. Рід та знамено // Енциклопедія історії України. Київ, 2012. Т. 9. С. 218.

²² Лист М. Битинського до І. Рудичева (19 січня 1949 р.) // Архів Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Ф. 10.2. Арк. 2.

²³ Мазепа О. Українські геральдичні та генеалогічні інституції DP-періоду... С. 103–104.

²⁴ Битинський М. Українські державно-національні відзнаки // Рід та Знамено. 1947. № 1. С. 7–10; Його ж. Правильник для будови українських родових знамен // Там само. С. 19–23.

²⁵ Битинський М. Знамена українських гетьманів (з 16 мал.) // Рід та Знамено. 1947. № 4. С. 11–13.

в організації з'їзду Української родовідної установи у таборі Майнц-Кастель, виголосивши доповідь про українські державні відзнаки.

Одне з центральних місць у творчості М. Битинського упродовж всього його життя посідала військова тематика. Ще у часи перебування у таборах інтернованих у Польщі, а згодом у празький період він працював над уніформами українського війська (виготовляв таблиці із зображенням представників різних військових підрозділів Армії УНР), а також картами і схемами бойових дій. М. Битинський був одним з активних членів Українського воєнно-історичного товариства, заснованого 1920 р. у Польщі, і по Другій світовій війні долучився до відродження його діяльності, ініційованого генералом М. Садовським у квітні 1948 р. у таборі переміщених осіб у м. Майнц-Кастель²⁶. Про ці процеси він також повідомляв у згаданому листі до І. Рудичева. М. Битинський брав активну участь в оформленні виставок, присвячених визвольній боротьбі, що їх організовувало товариство у таборах, виготовляв схеми, мапи й таблиці українських військових відзнак.

З особливим піднесенням М. Битинський сприймав той факт, що українці навіть у скрутних умовах таборового життя не втрачали сили духу і продовжували плекати культурні цінності. Радіючи процесу створення архівів і музеїв, він висловлював сподівання на те, що все ж таки вдасться щось зберегти з національних культурних надбань для майбутнього. Все це вселяло надію та надихало митця на подальшу працю. Розуміючи важливість місії та завдань Бібліотеки, він висловлював І. Рудичеву свою готовність допомагати у поповненні її збірок, збирати окремі матеріали (документи, фотографії, літературу), з часом – надсилати оригінали або копії власних робіт. Водночас він зауважував про складнощі відправлення цих матеріалів поштою.

Листи М. Битинського до І. Рудичева містять також цінну інформацію щодо *«Альбому уніформ українського війська доби Визвольної боротьби»*, над яким митець працював на замовлення Української бібліотеки імені Симона Петлюри у міжвоєнний період. Митець виготовляв таблиці для альбому у кількох примірниках. З листа від 19 січня отримуємо інформацію, що один з альбомів, над яким він працював упродовж 8-ми років, був переданий на зберігання проф. Р. Смаль-Стоцькому. Зокрема, М. Битинський зазначав, що *«альбом той має 186 таблиць розміром 30×45 см, важить 7 кіло. Виконаний в барвах. Замальовані уніформи*

²⁶ Про заснування та діяльність товариства у міжвоєнний період див.: Кісіль З. Р. Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939) // Український історичний журнал. 2001. № 2. С. 100–112. Про відновлення діяльності у повоєнний період та подальшу реорганізацію в Український воєнно-історичний інститут у Торонто див.: Лук'яненко С. В. Створення та діяльність Українського воєнно-історичного інституту // Військово-науковий вісник. 2018. Вип. 29. С. 37–47.

майже усіх військ[ових] частин за періоди – Центр[альної] Ради, Гетьманату, Директорії УНР, Галиц[ької] армії і Укр[аїнської] фльоти»²⁷.

Принагідно слід відзначити, що тема підготовки згаданого альбому неодноразово порушувалася у листах М. Битинського до І. Рудичева ще у міжвоєнний період. Під час роботи у 2005 р. із переміщеними до СРСР архівними зібраннями Української бібліотеки імені Симона Петлюри, що нині зберігаються у фондах Російського державного військового архіву у Москві, нами було виявлено листи М. Битинського до І. Рудичева за січень-серпень 1936 р. У них він інформував про ступінь підготовки альбому та висловлював хвилювання, що через матеріальні труднощі не вдасться реалізувати ідею виготовлення альбому повною мірою, з огляду на що просив І. Рудичева регулярно порушувати питання про його фінансування на засіданнях Ради Бібліотеки²⁸. У додатку до одного з листів митець примістив реєстр виготовлених ним 55-ти таблиць 28-ми військових формувань Української Центральної Ради, Української Держави та Директорії УНР²⁹. Він також зазначав, що необхідно виготовити ще 100 таблиць, доповнити їх відзнаками Української Галицької Армії, для чого просив призначити йому грошову допомогу на 10 місяців у розмірі 250 чеських крон щомісячно. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що на 1936 р. митцем вже було виготовлено 55 таблиць. Над рештою таблиць він продовжував працювати до 1939 р. у Празі.

У листі від 1 березня 1949 р. М. Битинський деталізує інформацію про долю таблиць уніформ українського війська (загальною кількістю 186 од.), які він за домовленістю з Радою Бібліотеки передав проф. Р. Смаль-Стоцькому ще до війни (останній покривав витрати на виготовлення таблиць). Він також відзначав, що у свій час проф. Р. Смаль-Стоцький разом із ген. В. Сальським мали намір видати весь альбом, проте з огляду на високу вартість кольорового друку цю ідею не вдалося реалізувати. Окремі таблиці з альбому М. Битинського були опубліковані у збірниках «За державність» та журналі «Гуртуймося». Митець радів тій обставині, що альбом зберігся у Р. Смаль-Стоцького, розуміючи, що якби встиг його передати до фондів Бібліотеки, то останній був би втрачений – вивезений разом з усією її колекцією до Німеччини, а відтак – до СРСР. Слід відзначити, що нині долю «Альбому уніформ українського війська» М. Битинського активно досліджує відомий український геральдист та історик Ю. Савчук, який встановив,

²⁷ Лист М. Битинського до І. Рудичева (19 січня 1949 р.) // Архів Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Ф. 10.2. Арк. 23в.

²⁸ РДВА (Російський державний військовий архів). Ф. 271к. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 23; *Палієнко М.* Архівні центри української еміграції... С. 233.

²⁹ Альбом уніформ українського війська доби Визвольної боротьби 1917–1921 рр.: Реєстр таблиць // РДВА. Ф. 271к. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 31–31зв.

що Р. Смаль-Стоцький перевіз цю пам'ятку до США і згодом передав на зберігання до Українського музею та бібліотеки в Стенфорд³⁰.

М. Битинський розумів важливість налагодження сталого зв'язку та співпраці між науковими, архівними, бібліотечно-музейними установами української еміграції, просив І. Рудичева надсилати на адресу Української родовідної установи геральдичні видання, а за проханням ген. М. Садовського замовляв виготовлення для Українського воєнно-історичного товариства повного комплекту підшивок часопису «Тризуб», а також тематичних підшивок «Крути», «Базар» та «С. Петлюра» (лист від 13 квітня 1949 р.). З листів М. Битинського також дізнаємося про наміри українських діячів в Америці перевезти зібрання Музею визвольної боротьби України з Праги до США (лист від 9 лютого 1949 р.), що так і не були реалізовані.

Теплота ставлення та щирість взаємин кореспондентів з особливою силою проявилась у рядках останнього, 5-го, листа М. Битинського від 19 квітня 1949 р., у якому він вітав Івана Опанасовича зі Святом Христового Воскресіння:

*«Найперше – щиро вітаю Вас зі Світлим Празником Св. Пасхи і бажаю в доброму здоров'ї щасливо ці свята провести, а наступні зустрічати на вільній рідній землі.
Цілую Вас: Христос Воскрес!
Вірю: Христос Воскрес – воскресне Україна!
Дай то, Господи!»³¹.*

Виявлені в архіві Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі листи М. Битинського до І. Рудичева публікуються вперше. Вони всі є автографами, датованими 1949 р., мають значну історичну цінність та інформаційний потенціал. Листи написані літературною українською мовою, виразним та доступним для прочитання почерком. Передавання текстів здійснено науково-критичним способом, під час їх відтворення максимально збережено особливості авторського стилю. Авторські скорочення розкриті у квадратних дужках. У підрядкових примітках наведено коментарі до тексту, що містять пояснення окремих історичних сюжетів, термінів, ідентифікацію згаданих у листах персоналій. Архівно-пошукові дані документів зазначені в археографічній легенді, розташованій після кожного листа, де вказано місце їх зберігання, кількість аркушів, автентичність та спосіб відтворення.

³⁰ Див. виступ Ю. Савчука на тему: «“Альбом уніформ Українського війська 1917–1921 рр.” Миколи Битинського: мистецький, геральдичний та історичний аспекти» 14 березня 2020 р. у Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Нью-Йорку. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-IPnTEzHshY> (дата звернення: 25.05.2020).

³¹ Лист М. Битинського до І. Рудичева (19 квітня 1949 р.) // Архів Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. Ф. 10.2. Арк. 23в.

Введення зазначених листів М. Битинського до наукового обігу значною мірою розширить історичні знання про діяльність української політичної еміграції у міжвоєнний період в Європі, перебування та науково-організаційну працю українців у перші повоєнні роки у таборах переміщених осіб у Німеччині. Інформативна насиченість листів сприятиме подальшому вивченню проблем української геральдики, символіки, уніформології, а також реконструкції архівних, музейних та бібліотечних зібрань зарубіжної україніки. І, безумовно, стане цінним джерелом для дослідження біографії Миколи Битинського, відтворення багатогранної діяльності та внутрішнього світу цієї непересічної особистості – військового діяча, історика, митця, поета, українського патріота.

Листи Миколи Битинського до Івана Рудичева

№ 1

19 січня 1949 р.

Глибокошановний Пане Рудичів!

Дістав Вашого ласкавого і цінного листа, за якого щиро дякую. Відповідаю. Сердечно дякую за привітання зі Святами і Новим роком. У свою чергу взаємно вітаю і Вас та бажаю здоров'я, щастя і сповнення усіх золотих мрій та надій. Щастя, Боже, на все добре!

Про Бібліотеку Вашу я вже чув, що з нею сталася біда і що вона пропала. Безперечно, для всіх нас це – невіджалувана втрата. А скільки подібних втрат ми понесли в Україні – Києві, Харкові, Полтаві, Винниці, Кам'янці та в інших місцях? Просто якийсь фатум переслідує наш нарід, що від віків несе такі страшні кроваві і культурні втрати майже по всьому світі. Особливо багато різних цінних культурних пам'яток утратили за час останньої війни. У Празі пропали Музей Визвольної Боротьби України³² і Музей-Архів, що знаходився

³² *Музей визвольної боротьби України у Празі* – одна з найбільших музейно-архівних установ української еміграції в Європі, що функціонувала з 1925 до 1948 рр. У ній зберігалися документи, речові пам'ятки, книжкові та періодичні видання з історії Визвольної боротьби 1917–1921 рр., життя та діяльності української еміграції у різних країнах світу. Раду Товариства МВБУ очолювали такі відомі українські науковці та суспільно-політичні діячі, як І. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький, А. Яковлів, дирекцію – Д. Антонович (1925–1945 рр.) та С. Наріжний (1945–1948 рр.). Після Другої світової війни та приходу до влади у Чехословаччині прорадянських сил діяльність Товариства було припинено у березні 1948 р., а матеріали музею опечатано. Архівні, музейні та книжкові зібрання були розпорошені: частково вони зберігалися у підвальних приміщеннях Клементинума, частково були передані до Слов'янської бібліотеки (нині – у складі Національної бібліотеки ЧР), а також до Державного архіву (нині – Національний архів у Празі). Основний масив документальних зібрань (понад 10 т. матеріалів) був вивезений 1958 р. до УРСР, де потрапив до спецфондів радянських архівів. Нині найбільший сегмент колекції зосереджений у фондах ЦДАВО України і ЦДАГО України.

при чеському міністерстві, як Укр[аїнський] історичний кабінет³³. Тепер недавно померли і директори їх – проф. Д. Антонович у Празі³⁴ та А. Животко³⁵ на еміграції (це певно знаєте). А установи їхні попали до рук червоних, як і Паризька бібліотека³⁶ пропало також багато і моїх власних збірок та подібних речей у Празі. Я при розвалі Німеччини був у Берліні³⁷ і не міг спасти ті свої

³³ *Український історичний кабінет у Празі (УІК)* – українська культурна та науково-дослідна установа, що діяла при Міністерстві закордонних справ ЧСР (з 1939 р. – Міністерстві внутрішніх справ) у 1930–1945 рр. Діяльність кабінету контролював уповноважений МЗС ЧСР д-р Я. Славік, а практичне керівництво роботою здійснювали українські референти М. Обідний (1930–1933 рр.) та А. Животко (1934–1945 рр.). Метою кабінету було збирання, збереження та вивчення українських документальних і книжкових колекцій за кордоном. Після вступу на територію Чехословаччини радянських військ перед урядом ЧСР було порушено питання про переміщення зібрання кабінету до СРСР. У серпні 1945 р. було підписано акт про передачу УРСР документального зібрання УІК, відповідно до якого у вересні того ж року воно було перевезене до Києва, де потрапило до архівних спецфондів. Розсекречування та введення до наукового обігу документів розпочалося наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Більша частина зібрання УІК нині зберігається у фондах ЦДАВО України.

³⁴ *Антонович Дмитро* (1877–1945) – відомий український громадсько-політичний діяч та історик культури, один із головних ініціаторів заснування і довголітній директор (1925–1945 рр.) Музею визвольної боротьби України в Празі. Здійснив вагомий внесок у розбудову діяльності Музею, поповнення його фондів цінними архівними документами, виданнями та музейними експонатами. Наприкінці 1944 р. через погіршення стану здоров'я відійшов від активної діяльності, перебував на лікуванні у санаторії. Тяжко пережив руйнування будинку, у якому розміщувався Музей та мешкали родини Антоновичів і Наріжних на вул. Горемировій у районі Нусле, внаслідок бомбардування американською авіацією Праги 14 лютого 1945 р. Помер у Празі 12 жовтня 1945 р. (див. докл.: *Мушинка М.* Дмитро Антонович і Музей визвольної боротьби України у Празі // *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 6. С. 116–124).

³⁵ *Животко Аркадій* (1890–1948) – український громадсько-політичний діяч, історик преси, референт Українського історичного кабінету в Празі у 1933–1945 рр. Помер 12 червня 1948 р. у м. Ашаффенбург у таборі для переміщених осіб американської зони окупації Німеччини (Див. докл.: *Палієнко М. Г.* Архівна діяльність Аркадія Животка у Чехословаччині // *Студії з архівної справи та документознавства*. 2010. Т. 18. С. 190–197).

³⁶ Йдеться про Українську бібліотеку імені Симона Петлюри в Парижі, зібрання якої під час Другої світової війни було вивезене нацистами до Німеччини, а згодом захоплене радянськими військами і переміщене до СРСР.

³⁷ *Я при розвалі Німеччини був у Берліні...* – М. Битинський у 1942–1945 рр. перебував у Берліні, куди його змусили переїхати нацисти з Праги, і де він працював робітником-чорноробом на заводі зброї (ЦДАВО України. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2113. Арк. 46). Наприкінці війни його було залучено до штабу Української Національної Армії, формування якої здійснював ген. П. Шандрук. У квітні-червні 1945 р. перебував у Веймарі, у червні-вересні – у Бад-Кісінгені (Баварія), звідки був інтернований до табору Ашаффенбург (ЦДАВО України. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 2113).

речі у Празі. А дружина, яка тікала від большевиків, не могла те з собою вивезти. Частину тих моїх цінностей зі страху спалила, а частину ніби переховала десь у чехів. Однак, я вже все те вважаю пропавшим. Отже, із найбільш цінних моїх речей згинули такі: усі мої геральдичні збірки, виписки, замітки, бібліографія в картотеці, усі мої геральдичні рукописи – деякі вже готові до друку, як ось – «Державні символи й емблеми України» та «Українс[ькі] державні, національні та військові знамена і прапори». Ці рукописи пропали і в інших примірниках, що були у п. Вирового³⁸ й у проф. Смаль-Стоцького³⁹. Крім того, загинуло багато моїх власних рисунків гербів та інших в альбомах й окремо. Словом, наслідки праць приблизно двох десятків літ з біганиною і студіями по бібліотеках у Празі і з виснажуванням творчих зусиль дома розвіялись, як дим. Я, як довідався був про це, упав навіть у відчай; опанувала мене потім апатія, й я вже вирішив був, що нічого більш робити не буду, бо все одно і далі все засуджено на знищення. Але з часом став відходити від тієї хвороби-депресії. Помаленьку знов став втягуватися у працю, і тепер, можна сказати, знов уже працюю повною парою, навіть часто не думаючи про те, що в наслідку очікує ті праці. Працюю і в своїй галузі геральдики і в галузі мистецькій. Особливо тяжко працювати науково без джерел, без книжок, без бібліотек, так ще і в таборових умовах. Я головню опрацьовую знов старий уже матеріял по пам'яті. Це, безперечно, все дуже недосконале, лише слаба тінь того, що я колись був опрацьовував по матеріялах і з джерел. А тих, вищезгаданих праць про державні символи або прапори я вже взагалі відновити не зміг би. З геральдики працюю трохи і при Родовідній установі⁴⁰ і в журналі «Рід та Знамено»⁴¹,

³⁸ *Вировий Євген* (1889–1945) – український громадський та культурно-освітній діяч, видавець, філателіст. Брав активну участь у громадському і культурному житті української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині, був скарбником Музею визвольної боротьби України у Празі. Покінчив життя самогубством (викинувся з вікна своєї празької квартири) 17 травня 1945 р., під час спроби його арешту органами НКВС.

³⁹ *Смаль-Стоцький Роман* (1893–1969) – український політичний діяч, дипломат, мовознавець. Був послом УНР у Берліні, у міжвоєнний період входив до Уряду УНР в екзилі, був послом у Варшаві, активним діячем Прометейського руху, головою клубу «Прометей» у Варшаві. Професор Українського вільного університету в Празі, Варшавського та Празького університетів. З 1945 р. перебував в еміграції у Німеччині, з 1947 р. – у США, де очолював діяльність НТШ у США.

⁴⁰ *Українська родовідна установа* – наукова установа, заснована 1946 р. представниками української еміграції у таборах для переміщених осіб у Німеччині з метою проведення генеалогічних та геральдичних студій, сприяння вивченню та збереженню українських національних цінностей. Активну роль у її діяльності відіграли Є. Архипенко, М. Битинський, М. Міллер, О. Оглоблін, В. Сенютович-Бережний, Б. Крупницький, Я. Токаржевський-Карашевич, Я. Пастернак.

⁴¹ *«Рід та Знамено»* – український науково-історичний журнал, присвячений проблемам вексилології, геральдики, сфрагістики, генеалогії, низки інших спеціальних історичних дисциплін. Заснований українськими науковцями, що перебували у таборі для переміщених осіб поблизу Франкфурта-на-Майні (Німеччина). Побачило світ 4 номери, що були видані циклостилом упродовж

що видає Є. Архипенко⁴². В мистецтві займаюся здебільше малюванням ікон до таборових церков, хоч щоправда, з рік уже цю працю залишив. Крім того, роблю ще принагідно окладинки та віньєти до книжок, оправи грамот, адрес і т.п., так як робив у свій час ці праці і в Празі. Іноді робимо також деякі таблиці, мапи, схеми і військові рисунки для Воєнно-історичного товариства⁴³, яке знов оце почало оживлювати свою працю й, як певно вже чули, зробило навіть три виставки пам'яток нашої визвольної боротьби по таборах. Для тих виставок я власне і робив схеми, мапи та таблиці усіх наших військових відзнак. Взагалі я дивуюся, а одночасно і радію, що люди наші не падають духом, а знов по катастрофі і руїні творять далі нові цінності. Ось, працює знов Укр[аїнське] Воєн[но]-Істор[ичне] Т[овариств]о, працюєте Ви з приятелями, споруджуючи знов бібліотеку; творять також і по таборах подібні архіви та музеї, де збирають пресу, книжки та інші речі нашого побуту; влаштовують вже, як відомо, різні збірки, архіви, бібліотеки та музеї і в Америці. Дасть Бог,десь таки щось збережеться з наших культурних надбань для майбутнього. Це ось і мені піддає духа та охоти до праці, й я завжди готовий вже тепер допомагати там, де працюють. А в першу чергу, само собою, радий був би Вам чимсь допомогти по мірі своїх сил. Думаю, що згодом зможу надсилати може Вам якісь свої малюнки, чи їх копії, а також може пощастить мені збирати

1947 р. Найактивнішу участь у виданні брали Є. Архипенко, М. Битинський, М. Міллер, О. Оглоблин, Я. Пастернак, В. Сенютювич-Бережний тощо.

⁴² *Архипенко Євген* (1884–1959) – український громадсько-політичний діяч, видавець, за освітою – агроном. Рідний брат славетного українського скульптора Олександра Архипенка (1887–1964). У період Директорії УНР був міністром земельних справ в урядах С. Остапенка та Б. Мартоса, міністром народного господарства в уряді В. Прокоповича. З 1921 р. перебував в еміграції. Після Другої світової війни був одним із головних ініціаторів заснування Української родовідної установи та видання часопису «Рід та Знамено». Помер у м. Дорнштадт (ФРН). Заходами О. Архипенка його архів було передано на зберігання до Бахметевського архіву Колумбійського університету.

⁴³ *Українське воєнно-історичне товариство* було створене представниками політичної та військової еміграції УНР у Польщі у 1920 р. (до 1925 р. мало назву «Українське військово-історичне товариство»), активно діяло у міжвоєнний період, видавало часописи «Табір» та «За Державність». З початком Другої світової війни та окупацією Польщі нацистською Німеччиною товариство припинило свою діяльність, але відновило її у квітні 1948 р. у таборі для переміщених осіб у м. Майнц-Кастель (Німеччина) з ініціативи ген. М. Садовського та за участі М. Битинського, М. Стечишина, А. Зубенка, М. Марущака та ін. У 1950 р. діяльність товариства було перенесено до Канади, де реорганізовано в Український воєнно-історичний інститут (директор – ген. М. Садовський). До Канади у цей час також переселився М. Битинський, який продовжував співпрацювати в інституції до 1962 р., до виходу з організації через конфлікт з ген. М. Садовським щодо долі музейних зібрань. Після смерті останнього у грудні 1967 р. М. Битинський очолював установу впродовж 1968–1969 рр. та організував передавання її музейних збірок на зберігання до УВАН у Канаді. Про діяльність інституту див. докл.: *Лук'яненко С. В.* Створення та діяльність Українського воєнно-історичного інституту // *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 29. С. 37–47.

для Вас якісь фотознімки, образки, літературу тощо. Найгірше поки те, що існує утруднення з висилкою таких речей по пошті. Отже, якщо Ви і надалі громадите при бібліотеці різні збірки, то я вже буду мати це на увазі, і по мірі можливості буду Вам старатись стати у пригоді.

А тепер ще відповім на Ваші два запити. Щодо образу мого «359»⁴⁴, то, безперечно, дуже шкода, що він пропав. Вдруге я вже не зможу такого зробити. (До речі, декілька таких же подібних моїх образів пропало і в Празі – в Музею ВБУ й Музею-Архіву альбом українс[ьких] військ[ових] уніформ на 76 таблиць)⁴⁵. На жаль, у мене немає і фотознімки того образу. Я запитаю у полк. В. Филоновича⁴⁶, може він має фото. Репродукція ж цього образу єсть в журн[алі] «Гуртуймося» у Филоновича⁴⁷. Може з того далось й зробити фото? Щодо альбому уніформ у См[аль]-Стоцького, то справа ліпша⁴⁸. На щастя той альбом схоронився і зараз знаходиться на руках проф. Р. См[аль]-Стоцького. Він сам мені про це писав. Я дуже радий з того. Бо альбом той я робив 8 літ, і тепер би його ніяк не повторив за браком матеріялів. Альбом той має 186 таблиць розміром 30×45 см, важить 7 кіло. Виконаний в барвах. Замальовані уніформи майже усіх військ[ових] частин за періоди – Центр[альної] Ради, Гетьманату, Директорії УНР, Галиц[ької] армії і Укр[аїнської] фльоти.

Бувайте здорові. Не забувайте.

Ваш М. Битинський [підпис]

Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри. Ф. 10.2: Листування І. Рудичева. Лист М. Битинського (19 січня 1949 р.). Арк. 1–2зв. Оригінал, рукопис.

⁴⁴ *Щодо образу мого «359»...* – йдеться про картину М. Битинського «Базар», присвячену 359 воякам Армії УНР, що були розстріляні більшовиками 22 листопада 1921 р. у с. Базар Житомирської обл., де трагічно закінчився Листопадовий рейд (Другий Зимовий похід Армії УНР).

⁴⁵ *альбом українс[ьких] військ[ових] уніформ на 76 таблиць* – йдеться про «Альбом уніформ українського війська», над яким М. Битинський працював у 1930-х роках у Празі.

⁴⁶ *Филонович Василь* (1890–1987) – український військовий та політичний діяч, генерал-хорунжий. У 1920–1930-х роках брав активну організаційну участь у громадсько-політичній діяльності української еміграції у Болгарії, Польщі та Чехословаччині. Разом із М. Битинським видавав у 1929–1938 рр. часопис «Гуртуймося». З 1951 р. перебував у США, очолював Союз українських ветеранів, Товариство прихильників УНР.

⁴⁷ *Репродукція ж цього образу єсть в журн[алі] «Гуртуймося» у Филоновича...* – йдеться про публікацію фрагмента картини М. Битинського «Базар» на сторінках журналу військово-громадської думки «Гуртуймося», який виходив у 1929–1938 рр. у Празі за редакцією В. Филоновича та М. Битинського. Образ «Базар» був опублікований в якості ілюстрації до споминів В. Слобідського «В запіллі ворога (Спомини з нагоди 15-ліття Зимового походу)» (Гуртуймося. 1935. Ч. 1(13). Січень-березень. С. 16–21).

⁴⁸ *Щодо альбому уніформ у См[аль]-Стоцького, то справа ліпша...* – йдеться про «Альбом уніформ українського війська доби визвольної боротьби (186 таблиць кольорових малюнків і рангових відзнак усіх частин військ і фльоти часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР)», створений М. Битинським у 1930-ті роки у Празі, що зберігався у проф. Р. См[аль]-Стоцького.

№ 2

6 лютого 1949 р.

Дорогий Пане Рудичів!

Не так давно написав я Вам листа, відповідь на Вашого ласкавого листа. Прошу вибачення, що листа того, як і цього, надіслав на адресу Бібліотеки С[имона] П[етлюри]⁴⁹, бо приватної адреси Вашої не можу прочитати. Цим разом я пишу в такій справі. Надумав я знову надсилати до Вашої бібліотеки різні речі, які попадатимуть мені під руку. Тимчасом маю деякі фото з укр[аїнських] військових прапорів, як ось Дорошенківс[ького] полку Синьої див[ізії]⁵⁰, прапор Зимового походу і т.д. Маю також фото з прапору 3-ої залізної стріл[ецької] дивізії⁵¹, який переховувався якраз у Вас у бібліотеці. Мені цікаво, чи той прапор єсть ще і досі в бібліотеці чи де-інде в Парижі, чи вивезли німці. І чи Ви маєте його фотознімок? Напишіть, прошу, що ще є в бібліотеці цікавого з речей, що німці не забрали. Я ж може доберу способу якось Вам перетранспортувати те, що пощастить мені зібрати тут. Музей Визвол[ьної] Боротьби у Празі можливо вдасться перевезти до Америки, принаймні про це клопочуться укр[аїнські]

⁴⁹ Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі відновила свою діяльність після закінчення Другої світової війни у квітні 1946 р. у невеличкому приміщенні на вул. Глясьєр (24, rue de la Glacière) у 13-му окрузі Парижу.

⁵⁰ Йдеться про прапор Дорошенківського полку Синьої дивізії – білу хоругву, на одному боці якої було зображено образ Божої Матері – св. Покрови з написом півколом «Ізбавлю і покрию люди моя», на іншому – хрест в оточенні кола небесних світил із написом по краях: «Знамено першого січового гетьмана Петра Дорошенка полку 1918 року» (Див.: *Гречило А.* Перший січовий Петра Дорошенка полк: відзнаки та прапор // *Collections*. Київ, 2019. № 12. С. 14–18).

⁵¹ 3-я Залізна стрілецька дивізія – одне з кращих військових з'єднань Армії УНР (командир – генерал-хорунжий О. Удовиченко). Бойовий прапор дивізії мав червоне полотнище з жовто-блакитним крижем і тризубом. Червоний колір символізував історичну спадкоємність із прапорами українського козацтва часів Богдана Хмельницького та пролиту кров вояків Армії УНР за незалежну Україну (Див.: *Карпов В. В.* Українська звитяга у символах. Київ, 2016. С. 126–127). У центрі полотнища знаходився напис «У.Н.Р.», зверху – назва дивізії, знизу – напис «За визволення України». Наприкінці 1920 р. дивізія разом з іншими військовими формуваннями Армії УНР залишила терени України, у 1921–1924 рр. її особовий склад перебував у таборі інтернованих військ УНР у м. Каліш (Польща). У міжвоєнний період прапор зберігався в Українській бібліотеці ім. С. Петлюри в Парижі. Під час конфіскації нацистами зібрання Бібліотеки у січні 1941 р. прапор був збережений українцями і до кінця війни переховувався у Франції. По війні був вивезений до США, де зберігався у церкві м. Нью-Джерсі. Після проголошення незалежності України прапор був урочисто переданий в Україну патріархом Української Автокефальної Православної Церкви Мстиславом (Степаном Скрипником). Нині зберігається у Національному військово-історичному музеї України.

америк[анські] громадяни⁵². Бувайте здорові. Привітання знайомим. Всього доброго.

Ваш М. Битинський [підпис]

Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри. Ф. 10.2: Листування І. Рудичева. Листівка М. Битинського (6 лютого 1949 р.). Оригінал, рукопис.

№ 3

1 березня 1949 р.

Дорогий Пане Рудичів!

Вашого листа отримав. Щиро дякую. Відповідаю.

1. Говорив з п. Архипенком відносно журналу «Рід та Знамено», про який Ви згадуєте. Він каже, що акуратно вислав Вам усі числа (4). Напишіть, яких чисел Вам бракує. Тоді надішлеться.

2. Щодо уніформ укр[аїнського] війська. Усі таблиці (186) я передав проф. См[аль]-Стоцькому. Про це Ви самі писали мені, як був я ще у Празі перед війною. Так само умовлялись Ви про це і зі См[аль]-Стоцьким. Він мені оплачував таблиці, а з Вами ніби мав порахуватися. Якщо він не звів з бібліотекою рахунку за альбом, то тепер уже буде тяжко вирівняти. Все ж таки хвала Богу, що той альбом у С[мал]-С[тоцького] схоронився; у бібліотеці певно пропав би. Може колись видрукують.

3. Будь ласка, напишіть, які газети залишились по 1938 р. й які «Тризуби»⁵³ – чи за всі роки?

4. З яких моїх праць Ви маєте 4 листівки? Чи не можна їх перефотографувати?

5. З моєї картини «Базар» є репродукція в «Гуртуймося». Повний комплект цього журналу є у п. Филоновича. Я вже писав йому, щоб зробив фотознімку з образу. Якщо дістану, то надішлю і Вам.

6. При цьому на пробу надсилаю дві знятки⁵⁴ прапору, уживаного в Зимовому поході 1919 р. Як отримаєте це, прошу сповістити. Тоді повітряною поштою я надішлю ще деякі фото.

7. Звернувся я до одного нашого тутешнього фотографа, що має багато цінних речей, щоб він для бібліотеки щось пожертвував. Він відповів, що і так досі Вам багато і віддавна надсилав і тепер не відмовляється. Отже, можливо, скоро будете мати досить цікавих фото. Але було б ще ліпше, якби і Ви самі

⁵² Музей Визвол[ьної] Боротьби у Празі можливо вдасться перевезти до Америки, принаймні про це клопочуться укр[аїнські] америк[анські] громадяни... – ймовірно йдеться про заходи К. Лисюка щодо перевезення зібрання Музею до США. Однак ці плани реалізувати не вдалося; натомість, як вже зазначалося вище, більша частина зібрання МВБУ була вивезена до СРСР; та частина, що залишилася у Празі, нині зберігається в Національному архіві та Слов'янській бібліотеці Національної бібліотеки ЧР.

⁵³ «Тризуб» – громадсько-політичний та літературно-мистецький тижневик, що виходив у Парижі у 1925–1940 рр. Неофіційний орган Уряду УНР в екзилі, заснований з ініціативи С. Петлюри. Головні редактори: В. Прокопович (1925–1939), О. Шульгин (1940).

⁵⁴ Знімки.

йому ще написали, покликаючись навіть на мене і на його згоду, дану мені на висилку пам'яток для бібліотеки. Це є п. Олексієнко, а адреса його така:

P. Oleksienko
"Foto-Swit"
(13b) Augsburg (Bayern)
Somme-Kaserne, B1 III/98.

8. Я тут по можливості буду старатися діставати Вам якісь пам'ятки і книжки і при нагоді передавати, бо поштою пересилати дуже трудно тепер через великі обмеження німецькі.

9. Якщо у Вас справді є якісь книжки чи праці з геральдики, що їх можете вислати, то були б ми дуже раді, бо Родова установа усе таке збирає.

Бувайте здорові. Всього доброго. Передаю привітання від п. Архипенка, а Вас прошу передати від мене привіт п. Довженкові⁵⁵, п. Косенкові⁵⁶, п. Ковальському⁵⁷ та іншим знайомим.

Ваш М. Битинський [підпис]

Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри. Ф. 10.2: Листування І. Рудичева. Лист М. Битинського (1 березня 1949 р.). Арк. 1–1зв. Оригінал, рукопис.

№ 4

13 квітня 1949 р.

Дорогий Пане Рудичів!

1. Найсердечніше дякую Вам за листа і за відомості про пресу в бібліотеці. Колись може доведеться чимсь з того скористуватися.

⁵⁵ Довженко Григорій (1877–1958) – український громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради (1917). В еміграції перебував із початку 1920-х років у Польщі, згодом – у Чехословаччині, з 1931 р. – у Франції. У повоєнний період брав участь у відновленні діяльності Бібліотеки ім. С. Петлюри, після І. Рудичева був бібліотекарем (директором) Бібліотеки (до 1958 р.). Останні роки життя провів у Пансіонаті для літніх людей в Абондані (департамент Ер і Луар, бл. 70 км від Парижу), де також мешкав І. Рудичів.

⁵⁶ Косенко Іларіон (1888–1950) – український громадсько-політичний діяч, за освітою – інженер. У період Директорії УНР – член Трудового Конгресу, товариш міністра преси і пропаганди в уряді І. Мазепи, міністр пошт і телеграфів у кабінеті В. Прокоповича. З кінця 1920 р. перебував в еміграції. Брав активну участь у громадському житті української еміграції у Франції, у 1925–1940 рр. був адміністратором часопису «Тризуб». Один із фундаторів і довголітній член Ради Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі.

⁵⁷ Ковальський Микола (1889–1976) – український громадсько-політичний діяч, публіцист. Працював у складі Дипломатичної місії УНР у Стамбулі, був членом української делегації на переговорах у Брест-Литовську. У 1924 р. переїхав до Франції разом із частиною вояків Армії УНР. Від того часу брав активну участь у житті Української громади в Парижі, виданні часопису «Тризуб», діяльності Української бібліотеки імені Симона Петлюри. Впродовж багатьох років М. Ковальський був секретарем Союзу українських емігрантських організацій у Франції і Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції.

2. Так само щиро дякую і за надіслану цікаву геральдичну книжку. Я вже передав її до нашої Родовідної установи панові Архипенкові. Це дуже цінний подарунок від Вас, і за нього також п. Архипенко дякує.

3. Тепер Архипенко приготує і напевно скоро надішле пакунок з числами «Рід та Знамено», яких Вам бракує.

4. Я сам надсилаю Вам при цьому три фотокартки; в числі їх і копію зі свого образу «Базар». Репродукція ця зроблена з клішової відбитки, що надіслав був мені полк. В. Филонович. Одну фотокартку з цього образу я залишив собі, а ще одну передав Укр[аїнському] Воєн[но]-Історич[ому] Т[овариств]у (ген. Садовський⁵⁸). Я радий, що зміг цим і Вам прислужитись. Після цього надішлю Вам ще декілька фотокарток.

5. Як отримаєте цього мого листа з фотознімками, то прошу написати, щоб я знав, що дійшли благополучно.

6. Вчора був у мене п. генер. Садовський і, розмовляючи про справи УВІТ-ва, ми згадували і Вас. Я оповів з Вашого листа, що Ви комплектуєте «Тризуби» по річниках і робите з нього збірнички по темах. Цим дуже зацікавився генерал. Він ще у цій справі напише Вам окремо. Ми вирішили просити Вас, щоб Ви були ласкаві скомплектувати одну збірку «Тризуба» (за всі роки по можливості) для УВІТ-ва, а також зробити бодай три збірники на теми: «Крути», «Базар» і «С. Петлюра». Поскілки всі ці речі (якби вони були готові) тепер поки УВІТ-во не могло б взяти до себе через труднощі пересилки і непевність тутешнього перебування, то ми просили б, щоб бібліотека задержала до часу ті збірки у себе в депозиті УВІТ-ва. Будь ласка, напишіть, чи могли б Ви це зробити.

7. Взагалі ж дуже добре, що Ви комплектуєте й упорядковуєте «Тризуб». Варто б цілі комплекти порозсилати і по бібліотеках Америки, Канади, Англії і т. д. на всякий випадок.

8. Закінчую. В наступному листі відповідатиму далі на Вашого листа. Бувайте здорові. Щиро вітаю.

Ваш М. Битинський [підпис]

Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри. Ф. 10.2: Листування І. Рудичева. Лист М. Битинського (13 квітня 1949 р.). Арк. 1–1зв. Оригінал, рукопис.

№ 5

19 квітня 1949 р.

Дорогий Друже, Пане Рудичів!

Найперше – щиро вітаю Вас зі Світлим Празником Св. Пасхи і бажаю в доброму здоров'ї щасливо ці свята провести, а наступні зустрічати на вільній рідній землі. Цілую Вас: Христос Воскрес! Вірю: Христос Воскрес – воскресне Україна! Дай то, Господи!

⁵⁸ Садовський Михайло (1887–1967) – український військовий та громадський діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, голова Українського воєнно-історичного товариства в Польщі, ініціатор його відродження у 1948 р. у Німеччині та подальшої реорганізації в Український воєнно-історичний інститут у Торонто (його директор у 1952–1967 рр.).

1. Перед тижнем на адресу бібліотеки я надіслав для Вас листа, до якого вложив картку-фото з мого образу «Базар». Ця копія, по правді, не дуже вдала, бо робив я її тут у таборі з клішової репродукції, яку пощастило дістати мені у п. Филоновича. Генерал Садовський для Укр[аїнського] Воєн[но]-Історичн[ого] Т[овариств]а з цієї ж репродукції робить збільшену копію розміру 30×40 см. Сподівається, що образ вийде ясніший і виразніший. Але я сумніваюся. Але нехай вже хоч щось буде. Кожна копія, хоч як погана, дає таки якусь уяву про втрачений оригінал.

2. В імені Укр[аїнського] Воєн[но]-Історичн[ого] Т[овариств]а (по угоді з п. генер. Садовським) прошу про таку річ: Ви тепер робите вирізки з «Тризуба» і перебираєте усі річники. Якби то Ви з ласки своєї не відмовили знайти, вирізати і надіслати УВІТ репродукцію з образу арт. маляра Перфецького «Базар»⁵⁹, що була уміщена в «Тризубі».

3. Крім того, повторюю ще своє прохання про скомплектування і надіслання до УВІТ усіх матеріалів про Крути і Базар, що були уміщені у «Тризубі».

4. Ще раз підтверджую отримання від Вас книжки про геральдику. Спасибі!

5. Раніш Ви запитували мене про репродукції і фото таблиць із мого альбому уніформ. Зроблено їх небагато й, як собі пригадую, усі вони єсть й у Вашій бібліотеці. Принаймні поза тими, що Ви перераховували, інших я не знаю. А з тих, що знаходяться у бібліотеці, усі були друковані в журналах «За Державність»⁶⁰ та «Гуртуймося»⁶¹. Колись пр[офесор] Смаль-Стоцький мав намір разом з генер[алом] Сальським⁶² видати увесь альбом друком. Але виявилось, що такий друк у барвах коштував би дуже дорого в Польщі

⁵⁹ *Перфецький Леонід* (1900–1977) – український живописець і графік, старшина Армії УНР. Був командиром кінної сотні 3-ї Залізної дивізії Армії УНР. З кінця 1920 р. перебував у таборах інтернованих у Польщі, згодом навчався в Академії мистецтв у Кракові. 1925 р. переїхав до Парижа, де мешкав до 1941 р. Перебував у дружніх стосунках з І. Рудичевим, часто відвідував Українську бібліотеку ім. С. Петлюри, де зберігалися його етюди та малюнки на теми з української історії. Автор картин із життя українського війська (у т. ч. «Бій під Крутами», «Розстріл під Базаром» та ін.), а також портретів, ілюстрацій, театральних декорацій тощо. Після Другої світової війни виїхав до Канади, з 1954 р. жив у Монреалі.

⁶⁰ «За Державність» – неперіодичні збірники, які видавало Українське воєнно-історичне товариство у Каліші та Варшаві (1929–1938 рр.). Публікувалися матеріали з історії українського війська, спогади та дослідження учасників Української революції 1917–1921 рр. У журналі були розміщені малюнки з відзнаками та уніформами українського війська, виготовлені М. Битинським. У повоєнний період ген. М. Садовський відновив видання збірників у Торонто, загалом до 1966 р. побачило світ 11 випусків.

⁶¹ Див. зокрема малюнки «Уніформи Армії УНР (з альбому уніформ Українського війська доби Визвольної боротьби 1917–1921 рр.)» у журналі «Гуртуймося» (1937. Ч. 2–3 (20–21). Квітень-грудень. С. 9).

⁶² *Сальський Володимир* (1885–1940) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У період Директорії – міністр військових справ УНР в уряді Б. Мартоса. З кінця 1920 р. – в еміграції. У 1924–1940 рр. – військовий міністр Уряду УНР в екзилі.

чи Чехії. Тому нічого не вийшло. Що тепер думає робити з тим альбом[ом] См[аль]-Стоц[ький] я не знаю, бо вже з ним не листуюся. Може б Ви змогли запитати його і попросити, щоб він при можливості надіслав до бібліотеки хоч би фотографії таблиць з альбому.

6. При цьому надсилаю дві фотокартки: друкарню похідну 6 дивізії й репродукцію з образу, які я скомпонував і намалював у таборі для церкви⁶³.

7. Помаленько збиратиму для Вас деякі фото, відозви тощо і поступово надсилатиму в листах чи окремо. Якийсь пакунок лагодить Вам і п. Архипенко.

8. Я чув, що Ви вдавались на операцію з очима до клініки. Напишіть прошу, як минула операція й як Ви себе тепер почуваете. Я щиро бажаю Вам успіху в справі очей і здоров'я взагалі. Щастя Боже!

Ще раз вітаю зі Святами і бажаю всього найкращого

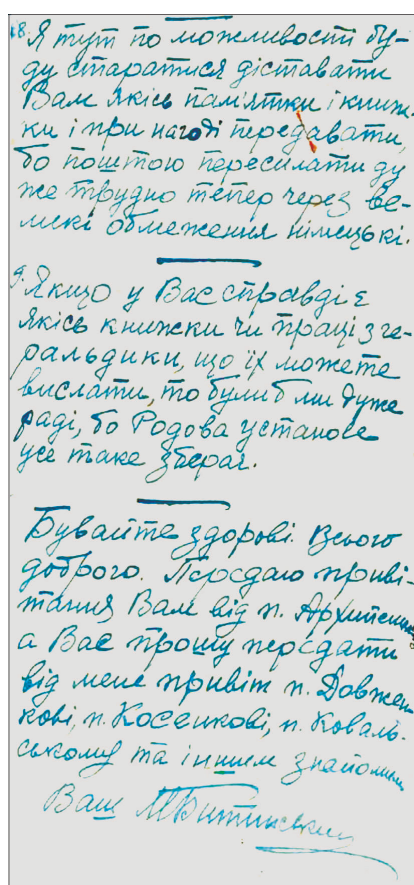
Ваш М. Битинський [підпис]

Архів Української бібліотеки ім. С. Петлюри. Ф. 10.2: Листування І. Рудичева. Лист М. Битинського (19 квітня 1949 р.). Арк. 1–13в. Оригінал, рукопис.

Поштова листівка М. Битинського, адресована І. Рудичеву з табору переміщених осіб у м. Етлінген (Німеччина), 6 лютого 1949 р.
З архівного зібрання Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі.

⁶³ З березня 1920 р. М. Битинський був старшиною 6-ї стрілецької дивізії, яка навесні 1920 р. формувалася у м. Брест, згодом – у Ланцуті (Польща). М. Битинський перебував із кінця 1920 р. у таборі інтернованих вояків Армії УНР в Олександрові-Куявському, згодом – Щипіорно (Польща). З 1921 р. – сотник, начальник Культурно-освітнього відділу 6-ї Січової стрілецької дивізії Армії УНР. Похідну друкарню 6-ї дивізії у таборі очолював І. Липовецький. М. Битинський створював образи для таборової церкви. З контексту листа випливає, що М. Битинський долучив до листа І. Рудичеву фотографії, зроблені з його малюнків. Проте під час опрацювання документального розсипу в Бібліотеці ім. С. Петлюри ці фотокартки до цього часу не виявлені.

Уривок із листа
 М. Битинського до І. Рудичева
 від 1 березня 1949 р.
 З архівного зібрання
 Української бібліотеки
 імені Симона Петлюри
 в Парижі.

REFERENCES

1. Bytynsky, M. (1947). Znamena ukraïnskykh hetmaniv (z 16 mal.) [Banners of Ukrainian hetmans (with 16 drawings)]. *Rid ta Znameno*, 4, 11–13. [in Ukrainian].
2. Bytynsky, M. (1947). Ukraïnski derzhavno-natsionalni vidznaky [Ukrainian state and national awards]. *Rid ta Znameno*, 1, 7–10. [in Ukrainian].
3. Bytynsky, M. (1947). Pravylnyk dlia budovy ukraïnskykh rodovykh znamen [Rules for the construction of Ukrainian family flags]. *Rid ta Znameno*, 1, 19–23. [in Ukrainian].
4. Bytynsky, M. (1975). *Suzirya lytsariv: Zibrani tvory* [Constellations of the Knights: Collected Works]. Toronto: Nakladom Nadii Bytynskoi. [in Ukrainian].
5. Horbach, Yu. (2008). Mykola Bytynsky ta yoho lysty do Ivana Ohiyenka (mytropolyta Ilariona) [Mykola Bytynsky and his letters to Ivan Ohienko (Metropolitan Ilarion)]. *Naukovi zapysky Instytutu ukraïnskoi arkhеоhrafii ta dzereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho*, 16, 462–473. [in Ukrainian].
6. Hrechyllo, A. (2019). Pershyi sichovyi Petra Doroshenka polk: vidznaky ta prapor [Petro Doroshenko's first Sich regiment: honors and flag]. *Collections*, 12, 14–18. [in Ukrainian].
7. Dmytrienko, M. F. & Yas, O. V. (1997). Chasopys «Rid ta Znameno» i yoho vnesok u rozvytok ukraïnskoi emihratsiynoi istoriohrafii [The journal «Rid

and Znameno» and its contribution to the development of Ukrainian emigration historiography]. *Bibliotechnyi visnyk*, 1, 32–37. [in Ukrainian].

8. Josypyszyn, Ya. & Paliienko, M. (2019). Ukrainska biblioteka imeni Symona Petliury yak mistse natsionalnoi pamyati (do 140-richchya vid dnya narodzhennya Symona Petliury ta 90-richchya vidkryttya biblioteky) [Symon Petliura Ukrainian Library as a place of national memory (to the 140th anniversary of the birth of Symon Petliura and the 90th anniversary of the library opening)]. *Arkhivy Ukrainy*, 2, 7–26. [in Ukrainian].

9. Kisil, Z. R. (2001). Ukrainske voienno-istorychne tovarystvo (1920–1939) [Ukrainian Military Historical Society (1920–1939)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 100–112. [in Ukrainian].

10. Kucheryk, O. (2006). Mykola Bytynsky – heraldyst, istoryk, mytets [Mykola Bytynsky – heraldist, historian, artist]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi schorichnyk*, 10(11), 398–419. [in Ukrainian].

11. Kucheryk, O. (2007). Mykola Bytynsky – heraldyst, istoryk, poet [Mykola Bytynsky: heraldist, artist, poet]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya». Istorychni nauky*, 9, 237–251. [in Ukrainian].

12. Lukyanchenko, S. V. (2018). Stvorennya ta diyalnist Ukrainskoho voienno-istorychnoho instytutu [Creation and activity of the Ukrainian Military-Historical Institute]. *Vijskovo-istorychnyi visnyk*, 29, 34–47. [in Ukrainian].

13. Mazepa, O. (2015). Ukrainski heraldychni ta henealohichi instytutsii DP-periodu [Ukrainian heraldic and genealogical institutions of the DP-period]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya». Istorychni nauky*, 23, 103–108. [in Ukrainian].

14. Matrosov, Ya. M. (2013). *Ivan Rudychiv: vid Poltavy do Paryzha: dokumentalno-istorychni narysy* [Ivan Rudychiv: from Poltava to Paris: documentary-historical essays]. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].

15. Matrosov, Ya. M. (2013). Biografiya Ivana Opanasovycha Rydychiva – polityka, publicysta, tvortsya Ukrainskoi biblioteky-muzeju imeni S. Petliury v Paryzhi [Biography of Ivan Opanasovich Rudychiv – politician, publicist, creator of the S. Petliura Ukrainian Library-Museum in Paris]. *Ukrainska biohrafistyka*, 10, 212–240. [in Ukrainian].

16. Mytsyk, Yu. (2007). Lysty M. Bytynskoho do mytropolyta Ilariona (Ohienka) za materialamy kanadskych arkhivoskhovyshch [M. Bytynsky's letters to Metropolitan Hilarion (Ogienko) on the materials of Canadian archives]. *Naukovi zapysky. Nacionalnyj universytet «Kyevo-Mohylianska akademiya». Istorychni nauky*, 41, 83–87. [in Ukrainian].

17. Mushynka, M. (2007). Dmytro Antonovych i Muzej vyzvolnoyi borotby Ukrainy u Prazi [Dmytro Antonovych and the Museum of Liberation Struggle of Ukraine in Prague]. *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, 6, 116–124. [in Ukrainian].

18. Paliienko, M. H. (2010). Arkhivna dialnist Arkadia Zhyvotka u Chehoslovachchyni [Arkadiy Zhyvotko's archival activity in Czechoslovakia]. *Studii z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva*, 18, 190–197. [in Ukrainian].

19. Paliienko, M. (2008). *Arkhivni centry ukrainskoyi emihraciyi (stvorennya, funkcionuvannya, dolya dokumentalnyh kolekcij)* [Archival centers of the Ukrainian emigration (foundation, functioning, fate of document collections)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

20. Paliienko, M. (2005). «Buv virnyj Petlyuri, ye i zalyshayusya...» (diyalnist Ivana Rudychyeva na posadi dyrektora Ukrainskoyi biblioteky imeni Symona Petlyury u Paryzhi) [«I was, am and remain faithful to Petliura...» (Ivan Rudychiv's activity as a chief librarian of the Symon Petliura Ukrainian Library in Paris)]. *Studii z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva*, 13, 192–198. [in Ukrainian].

21. Pelenska, O. (2005). *Ukrainskyj portret na tli Prahy: Ukrainske mystecke seredovyshe v mizhvoyennij Chekho-Slovachchyni* [Ukrainian portrait in the background of Prague: Ukrainian art world in the interwar Czecho-Slovakia]. Nyu-York–Praha. [in Ukrainian].

22. Podobed, O. A. (2018). *Kulturne zhyttia ta povsyakdennya peremishhenykh osib i bizhenciv z Ukrainy u Zahidnij Nimechchyni u druhij polovyni 1940-h rokiv* [Cultural and everyday life of displaced persons and refugees from Ukraine in West Germany in the second half of the 1940s] (Candidate's thesis). Cherkasy. [in Ukrainian].

23. Pustovit, T. & Nakonechna, L. (1996). Ivan Rudychiv – pershyj dyrektor Ukrainskoyi biblioteky imeni S. Petlyury v Paryzhi [Ivan Rudychiv – the first chief librarian of the Symon Petliura Ukrainian Library in Paris]. Abstract of Papers'95: *Teoretychni ta orhanizacijni problemy formuvannya repertuaru ukrainiskoyi knyhy ta periodyky: Dopovidi ta povidomlennia Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii 25–26 serpnia 1995 r.* (pp. 375–382). Lviv. [in Ukrainian].

24. Savchuk, Yu. K. & Shpylova, L. M. (2003). Bytynsky Mykola. In *Encyklopedia istorii Ukrainy* [Bytynsky Mykola. In Encyclopedia of the history of Ukraine] (Vol. 1, p. 255). Kyiv. [in Ukrainian].

25. Yas, O. V. (2012). Rid ta znameno. In *Encyklopedia istorii Ukrainy* [Rid ta znameno (Ancestry and banners). In Encyclopedia of the history of Ukraine] (Vol. 9, p. 218). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Maryna Paliienko

Ph. D. of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Archival Science
and Special Branches of Historical Science,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

MYKOLA BYTYNSKYI'S LETTERS TO IVAN RUDYCHIV (1949) AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF PUBLIC, POLITICAL, SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF UKRAINIAN EMIGRATION IN EUROPE

Abstract. The aim of the publication is to update the source information of the famous Ukrainian public and political figure, heraldist, and artist Mykola Bytynsky's (1893–1972) letters addressed to Ivan Rudychiv and discovered during the arrangement of the archival collection in the Symon Petliura Ukrainian Library in Paris. The research methodology includes consistent application of the principles of historicism, objectivity, comprehensive study of historical sources, systemic and

interdisciplinary approaches. Analytical and comprehensive study of letters involves the identification and analysis of different aspects of source information, it allows not only to establish important facts of the author's biography, but also expands our knowledge about the scientific and cultural activities of the Ukrainian emigration. The application of the comparative studies method made it possible to critically analyze and correlate information obtained from the documents of Ukrainian and foreign archives. **Scientific novelty.** M. Bytynsky's letters are autographs created during the artist's stay in the camps of displaced persons in Germany. Published for the first time, they have significant historical and informational value. Letters contain information about the artist's life during the postwar years as well as characterize his participation in the founding of the Ukrainian Ancestry Institution and in the resumption of the Ukrainian Military Historical Society's activity. The letters provide important information about the fate of M. Bytynsky's personal archives and works during the Second World War, in particular, «The album of the Ukrainian Army uniforms of the Ukrainian War of Independence», on which the artist worked for a long time at the request of the Symon Petliura Ukrainian Library. **Conclusions.** Publication of M. Bytynsky's letters considerably deepen historical knowledge about the life, scientific and organizational activity of the Ukrainian political emigration during the interwar period in Europe as well as in the Displaced Persons camps in Germany in the postwar years. Updated source information will be important for studying of M. Bytynsky's biography as well as for researching the Ukrainian heraldry, symbols, uniformology, reconstruction archival, museum and library collections of foreign Ucrainica.

Key words: Mykola Bytynsky; Ivan Rudychiv; the Symon Petliura Ukrainian Library in Paris; correspondence; Ukrainian emigration; foreign archival ucrainica.